

GİZLİ DİL AÇISINDAN ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK ERKÂN VE DEYİMLERİNE BİR BAKIŞ*

Ahmet Günşen**

Özet

Alevî-Bektaşî Türk topluluklarının gerek “âyin-i cem”lerindeki uygulamalar sırasında, gerekse de günlük hayatta kullanageldikleri birtakım kavram, renk ve sayıların görünür ve bilinir anlamlarının dışında gizli anlamlar ifade ettiği görülmektedir.

Bu zengin kültürde her hizmet, hareket, işaret, renk ve sayı, hatta kullanılan eşya yüzyıllar öncesine giden bir gelenek içinde birtakım kavram, kişi veya uygulamaları sembolize etmektedir.

Çalışmamızda, Alevî-Bektaşî kültürünün bu zengin kavram ve semboller dünyasına gizli dil açısından bakılacak, birçok ritüel, kavram, sayı, renk ve eşyanın Alevî-Bektaşî kültüründeki, birçoğumuza göre gizli veya sır olan, anlamları verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gizli dil, Alevilik-Bektaşilik, söz varlığı

A LOOK TO ALEVİ-BEKTAŞİ HIGH OFFICIALS AND IDIOMS FROM THE HIDDEN TONGUE OF VIEW

Abstract

Its been observed that certain concepts, colors and numbers used by Turkish Alevi-Bektaşî communities express hidden meanings except their common meanings during both in applications of Cem rites and daily lives.

In this rich culture, every service, act, sign, color and number even belongings symbolize certain concepts, persons or applications in a tradition goes back to early centuries.

In this study, we ll examine this rich world of concepts and symbols belong to Alevi-Bektaşî culture from the hidden tongue of view and the meanings of many rites, concepts, numbers, colors and belongings in Alevi-Bektaşî culture will be given.

Key Words: Hidden tongue, Alevism-Bektashism, vocabulary

0. Giriş

Türk kültürünün gür bir kolunu teşkil eden Alevî-Bektaşî Türk topluluklarının gerek “âyin-i cem” veya “erkân”larındaki uygulamalar/hizmetler sırasında, gerekse de günlük hayatta kullanageldikleri birtakım kelime/kavram, renk ve sayıların görünür ve bilinir anlamlarının dışında gizli anlamlar ifade ettiği, bu

* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezince 13-14 Nisan 2005 tarihleri arasında düzenlenen uluslararası “Gizli Diller Sempozyumu”nda sunulan yayımlanmamış bildiridir.

** Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi, agunsen@gazi.edu.tr

topluluğa mensup olmayan veya Alevî-Bektaşî kültürüne yabancı kimselerce pek bilinmez.

Oysa, bu zengin kültürde her hizmet, hareket, işaret, renk ve sayı, hatta kullanılan eşya yüzyıllar öncesine giden bir gelenek içinde birtakım kavram, kişi veya uygulamaları sembolize etmektedir.

Çalışmamızda, Alevî-Bektaşî kültürünün bu zengin kavram ve semboller dünyasına gizli dil açısından bakılacak, birçok uygulama/ritüel, kavram, sayı, renk ve eşyanın Alevî-Bektaşî kültüründeki, birçoğumuza göre gizli veya sır olan, anlamları verilecektir.

Gerçekten de, Alevî-Bektaşî Türk topluluklarının arasında bulunur, kendi aralarındaki konuşmalarına kulak misafiri olursanız, kullanılan kelime veya sözler bildiğiniz kelime ve sözler olduğu hâlde, ne konuştuklarını anlayamazsınız. Bir kimseyi Bektaşîliğe kabul etmeye¹ “uyandırmak” veya “can uyarmak” dedikleri gibi, âyin-i cemde mum yakmaya da “çerağ uyarmak”, “can uyarmak” derler ve bu deyimlerin ve de âyin-i cemde/erkânda bu deyimlere denk gelen hizmetlerin de derin anlamları vardır. Yine bir Alevî-Bektaşî “Akyazılı” derse “rakı”dan, “Kızıl Deli” derse “şarap”tan söz etmektedir. Bazen de birtakım kelimeleri kullanmayıp, onların yerine başka kelimeleri tercih ettiklerine, meselâ; “Kapa.” yerine “Ört.”, “Yok.” yerine “Hak’ta.”, “Öldü.” yerine “Hakk’a yürüdü.”, “Gömüldü.” yerine “Sırroidu / Sırlandı.” dediklerine tanık olursunuz.

Yine “ana”, “baba”, “bacı”, “dede”, gibi akrabalık adları; “üç(ler)”, “beş(ler)”, “yed(ler)”, “kırk(lar)” ... gibi sayılar; “beyaz”, “yeşil”, “kırmızı/kızıl”...vb. renkler ile Alevî-Bektaşîlerin piri Hünkâr Hacı Bektaş Veli’nin heykellerinde yer alan “arслан” ve “geyik” bu kültüre yabancı olanlar için hep bir “sır/giz” ifade eder. Hünkâr Hacı Bektaş Veli’ye, bu kültürün bilgi pınarının kaynağı anlamında “Ser Çeşme” denilmesi de, hep bu cümledendir.

Bu kültürde gerek kullanılan birtakım kelime ve deyimlerin, gerekse birtakım hâl, duruş ve hareketlerin hep bu kültürün mensuplarınca bilinen, ama topluluk dışındakilerce bilinmeyen gizli bir anlamı vardır.

Gizlilik ifadeli bu ve benzeri kelime ve deyimler, hatta âyin-i cemlerdeki hâl, duruş ve hareketlerin anlamını bilmek, bir bakıma Alevî-Bektaşî kültürünü öğrenmek, anlamak ve bu kültüre mensup insanlarla iletişim kurmak demektir. Zira, bu kelime ve deyimler, Alevî-Bektaşîlerce gerek âyin-i cem/erkân denilen törenlerde, gerekse bu kültüre ait edebî eserlerde bu kültürün mensupları için “ortak bir dil” olurken, bu kültüre mensup olmayanlar içinse “gizli bir dil” olmaktadır.

¹ Bir kişi sonradan Bektaşî olabilir, ancak Alevî olabilmek için Alevî ana babadan doğmak gerekir.

Bildirimizde, yüzyıllarca çeşitli sebeplere bağlı olarak birçok özelliği ile büyük kalabalıklarca “sırlar dünyası” olarak kalmış olan Alevilik-Bektaşilik kültürüne bu açıdan bir pencere açmak amaçlanmıştır.

Çalışmamızda, bilhassa kaynakçada belirttiğimiz yazılı kaynaklardan yararlandık. Tarama yoluyla elde ettiğimiz malzemenin de bilhassa Türkçe olanlarını tercih ettik. Elde ettiğimiz deyim ve kelimelerin anlamlandırılmasında da büyük oranda söz konusu kaynaklardan yararlandık. Ancak bu konudaki şahsî gözlem ve birikimlerimiz de az değildi. Bu birikimimizi de yansıttığımız kanaatindeyim. Zira, üç yılı aşkın bir süredir Alevî-Bektaşî kültürünün merkezi sayılan Hacıbektaş'ta çalışıyor, dolayısıyla bu sevgi, hoşgörüsü engin ve aydın düşünceli insanlarla birlikte yaşıyoruz. Kaynak kişi olarak da, değerli büyüğüm Bektaşî “halife baba”sı Ali Sümer Beyin ismini zikretmeyi bir gönül borcu sayıyorum.

Derlediğimiz malzeme, “Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü” olacak kadar geniş, ki böyle bir çalışmanın içindeyiz. Ancak biz, bu malzemeyi bir bildiri ölçeğinde sınırlandırarak, bilhassa Türkçe olanları dikkatlere sunmaya özen gösterdik. Bilindiği üzere, bu kültürün tarih boyunca Türkçenin korunup gelişmesinde ayrı bir yeri ve önemi vardır. Çünkü Alevî-Bektaşîler, ibadet ve dualarında Türkçeyi kullanmaya özen göstermiş müstesna bir topluluktur.

Çalışmamızda, başta deyimler olmak üzere, söz varlığına ağırlık vermekle birlikte, gizlilik ifade eden veya sembol konumundaki sayı, renk, harf ve hayvanları da ayrı alt başlıklar hâlinde verdik.

1. Alevî-Bektaşî Kültürünün Giz/Sır Dolu Söz Varlığı

1.1. Alevîlik-Bektaşîlik Erkânında Geçen Deyimlerin Gizi

Alevî-Bektaşî kültüründe, “cem” veya “âyin-i cem/cem âyini”, “kurban”, “kurban hizmeti”, “hizmet” adlarıyla da anılan “erkân”, esas itibarıyla Alevî-Bektaşî topluluklarına özgü topluca yapılan bir ibadet biçimidir. Kâinat yaratılmadan önce, ruhlar âleminde “Kırklar”ın yaptığı “cem”in yeryüzüne yansması veya insanlar arasında tekrar edilmesi şeklinde görülen bu ibadetin, Hz. Muhammed zamanında sürekli, ancak tarikat ahkâmı gereği “gizli” yapıldığına, “ibadetin gizliliği” ilkesi uyarınca da “sır” olarak kalmasının uygun görüldüğüne inanılır (Çağlayan, 2002: XI).

Çeşitlerine göre, en az “on iki erkân”ın yerine getirildiği ve en az “on sekiz hizmet” sahibinin hazır bulunup görevlerini yerine getirdiği cemler, genel olarak gece yapılır ve bu da Ku’an-ı Kerim’deki birçok ayete (Bakara, 50; A’raf, 55, 161; Zâriyat, 17, 18; Furkan, 64; İnsan, 25, 26; Müzzemmil, 6; Secde, 16; Tûr, 49) dayandırılarak, her

türlü gösteriş ve aşırılıktan uzak kalmaya özen gösterilerek gizli yapılıdır (Çağlayan, 2002: XI-XII).

Cem âyinlerinin konumuzla da yakından ilgili en önemli özelliklerinden biri de, ibadetin büyük oranda Türkçe dualarla yapılmasıdır (Çağlayan, 2002: XIII). Türkçe dualar yanında, erkânda yürütülen hizmetlerin adları ve bu hizmetler sırasında kullanılan birçok deyimden de Türkçeden oluşturulması anlamlıdır.

Alevi-Bektaşî kültürüne özgü olan ve yalnızca bu kültürün mensuplarınınca bilinip kullanılan bu deyimlerden bir seçme liste sunuyoruz:

➤ **abdest almak:** İslâmiyet'te namaz kılabilme için el, ağız, burun, yüz ve kol yıkamayı, başı ve enseyi mest edip kulakları temizlemeyi ifade eden abdest alma, Alevîlik-Bektaşîlikte bu bilinen zahiri anlamından başka, nefis muhasebesi yapmayı, kul hakkından kurtulmayı ve böylece gönlü temizlemeyi ifade edecek şekilde derin bir anlamda kullanılmaktadır.

➤ **âşığa mânâ, dâvâya nişan yemini:** Görgüsü yapılan "tâlib"e, "pîr"ın gerekli öğüt, telkin ve uyarıyı yaptığına, sorgusunun tamamlandığına dair canları tanık tutması ve canların görülen "tâlip"ten olabilecek hak ve alacaklarından vazgeçtiklerini göstermek için "niyazlaşma"larıdır.

➤ **aşkî niyaz olsun:** Hem Mevlevîler hem de Bektaşîlerce kullanılan bir ifadedir. "Dede"ye "Baba"ya "Tabanlarını aşkî niyaz ederim." diyerek selâm verilir.

➤ **aşk ola:** Görgü ceminde tâlibin görgüsü sırasında secdeye kapanması için "pîr/mürşit" tarafından söylenen bir deyimdir.

Pîr, "aşk ola" deyince, görgüsü yapılan "tâlip" dizüstü otururken secdeye varır ve Tanrı aşkını her hücrelerinde hissedecek şekilde vecd ve huşu içinde secdede kalır.

➤ **aşk olsun:** Bir selâm biçimi. "Ödülünüz İlahî aşk olsun." demektir. Bu selâma cevap olarak "Aşkın cemal olsun." denir. Eğer sonra hitap edilen "Cemalin nur olsun." cevabını verirse, ona "Nurun alâ nur olsun." cevabı verilir.

➤ **ayak mühürlemek:** Sağ ayak başparmağının sol ayak başparmağı üzerine, elleri dizlere veya çapraz olarak omuzlara koyarak ve başı haffifçe öne eğerek niyaz vaziyetinde ayakta durmak. "Baba", "dede" veya "mürşid"ın huzurunda saygı ve teslimiyet işareti olarak böyle durulması beklenir.

Ayak mühürlemek, Hz. Peygamber'in Mi'rac gecesi Sidretü'l-Müntehâ'da Huzurullahta duruş şeklini temsil eder.

Mevlevîlerde ve diğer tarikatlarda buna "niyaz" denir. bk. baş kesmek, dâra durmak

➤ **baş kesmek:** bk. ayak mühürlemek

➤ **baş okutmak:** Cem âyinlerinde sorgu veya görgüden geçerek “pîrin/mürşid”in rızalığını alıp günahlardan arınmak, gönlü temizlemek.

➤ **bel bağlamak:** Tam bir üye, “muhip” olmak için “itaat” işareti olarak bele “tığ-ı bent” sarmak.

➤ **bir gömlekten baş göstermek:** Alevilik-Bektaşilikte, “müşahip” veya “yol kardeşi” olan dört canın ayrılmaz, sarsılmaz birlikteliğini anlatan bir deyim. Dört canın bir can olarak görünmesi; bir gömlekten, yani bir cesetten, bir bedenden baş göstermesidir.

➤ **carı çalmak:** “Süpürmek, süpürge çalmak” anlamındaki bu deyim, on iki hizmetten birinin sahibi olan “carıcı” (süpürgeci) tarafından her hizmetin sonunda veya verilmiş aralardan sonra hizmetin başında, birinci olarak fiilen meydanın temizlenmesini, ikinci ve asıl amaç olarak da “cem”e katılanların günahlarından arınmasını sembolize eder.

➤ **cem birlemek:** Cem âyininde, canlar toplandıktan sonra, asıl ibadet başlamadan önce yapılan bir hizmeti ifade eder. Cem evinde toplandıığında bütün erkekler pîr huzurunda iki rekâtlik “tarikat namazı”nı kılarlar, bacılar ise bu namazı kılmadıkları için bu eksikliği “cem birleme” hizmeti ile tamamlamış olurlar. Buna göre, gözcünün uyarısı ile bütün canlar edeb-erkân üzere otururken, bacılar arasından gözcü tarafından seçilen yaşları kemale ermiş beş bacı, kendilerine asaleten, cem evinde bulunan bütün bacılara vekâleten (her bacı yanında bulunan en az beş bacıdan rızalık olarak) meydana gelir ve iki rekât tarikat namazını kılar. Kırklar Cemî’nde bu hizmeti Hz. Havva, Hz. Meryem, Hz. Asiye, Hz. Hatice ve Hz. Fâtımâ’nın icra ettiğine inanılır.

➤ **çark dönmek:** Semah dönmek demektir. Semahın yeldirme, hızlandırma bölümüne de denir.

➤ **çerağ dinlendirmek:** “Söndürmek” ifadesi yerine kullanılır. Çerağ, üfleme yerine elle söndürülür. “İkrâr âyini” gecelerinde çerağların söndürülmeden yanmasına izin verilir.

➤ **çerağın sönsün:** “Ocağın sönsün; evin, yurdun harap olsun, yıkılsın!” anlamında bir ilenç, kargaştır. krş. çerağın uyansın

➤ **çerağ uyandırmak:** Cem âyini sırasında, mum, lâmba vb. aydınlatma araçlarını usûlüne göre yakmak demektir. Mumları yakarak tekkeyi açmak anlamına da gelir.

“Çerağ uyarmak” ifadesi de aynı anlamda kullanılır. Çerağlardan önce “Horasan çerağı” yakılır. Diğer çerağlar “delil” adı verilen metalden yapılmış bir kâsedir. Cem âyinlerinde yakılan mum, “delil” vb aydınlatma araçları, Hz. Peygamber’imiz tarafından getirilen Hakk’ın nurunu sembolize eder.

➤ **çerağın uyansın:** “Ocağın aydınlansın; evin, yurdun şenlensin!” anlamında bir hayır dua, alkıştır. krş. çerağın sönsün

➤ **dâra çekilmek:** Arapça “ev” anlamına gelen dâr kelimesi, Alevilik-Bektaşilikte “erenler meydanı” veya “kırklar meydanı”, âyin-i cem yapılan yerin tam ortası anlamında kullanılır.

Dâra çekilmek ise, Alevî-Bektaşiler arasında meydana gelen ihtilâflarda, “dede” veya “baba”nın “hâkimlik” yaptığı zamanlarda sanığı sorguya çekme sırasında uyguladığı bir mahkeme tarzıdır.

➤ **dâra durmak:** Kişinin kndisini Hak, Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt huzurunda sayıp, nefsini sığaya çekmesi ve “ölmeden önce ölüme” hazırlamak için yapılan bir çeşit nefis muhasebesidir.

Dâra durma şekli, canını yol uğruna vermeye hazır olduğunu belirtmek için ayaklar mühürlü (bk. ayak mühürlemek), eller önde çapraz bağlanmış durumda, baş hafifçe öne eğik olarak durmadır.

Dâra durma, Hz. Peygamber’in Mi’rac gecesi Sidretü’l-Müntehâ’da Huzurullahta duruş şeklini temsil eder. Asıl dâra duruş şekli budur. Ancak, daha sonraları Hüseyin Dârı, Fâtıma Dârı, Mansur Dârı, Nesimî Dârı, Fazlı Dârı, Cafer Dârı gibi dâra durma şekilleri de oluşturulmuştur (bk. Çağlayan, 2002: 174; Sezgin, 1991: 291).

➤ **dârdan indirmek:** Ölen bir “can”ın eşi dostu ve alış veriş yaptığı insanlarla helâlleşmeden ölmüş gibi hareket edilerek yapılan ve ölenin affına vesile olacağı ümit edilen ve bir çeşit “hak helâlligi” toplantısı/hizmetidir.

Ölen kimsenin veli veya vârislerinden birisi dâra durur. Ölen kişi namına, varsa hakkı olanın gelip alması istenir. Alacaklı varsa, borcu ödenir; darılmış incinmiş varsa, gönlü alınır. Böylece “hak helâlligi” gerçekleştirilmiş olur.

➤ **düşkün kaldırmak:** Düşkün durumuna düşen canın cezasını çektikten sonra, “düşkün kaldırma hizmeti” ile tövbe eder, incittiği kişi/kişilerden helâllik ve rızalık alır, “görüşür”, pîr ve bütün canların huzurunda “âşığa mânâ, dâvâya nişan” yemini vererek nefsini ıslah ettiğine kâni olunarak “yol” dahil olur, topluma karışır.

➤ **el almak:** Derviş olmak ya da mürşide bağlanmak bk. nasip almak

➤ **el ele, el Hakk’a:** “Tâlib”in temiz bir gönülle pîrin elinden (veya eteğinden, dizinden) tutması olup, “biât etme”yi simgeler. Çünkü, “pîr”in eli Hz. Muhammed’in eli, Hz. Muhammed’in eli de Fetih sûresi 10. âyeti gereğince Tanrı’nın eli demektir. “Tâlib”in “pîr”e biâtı, Hz. Muhammed’e, dolayısıyla Tanrı’ya biât etmesi anlamına gelir.

➤ **el etek tutmak:** Biçimsel olarak “ikrâr töreni”nin sonunda “tâlib”in “mürşit”in eteğinden tutmasını ifade eden bu deyim, gerçekte bir mürşit aracılığıyla “yol” a girmeyi simgeler.

➤ **eşik yoklamak:** Görgüsü yapılacak müsahipli canların, kemerbestli ve yalın ayak olarak, cem âyininin yapılacağı meydana çıkmadan önce cem evinin iç kapısının eşğine niyaz etmeleri.

Cem âyinine gelen canlarla tek tek görüşüp niyazlaşarak helâllik almak uzun süreceği için, canlar bu kapıdan girdiğine, ayakları bu eşikten geçtiğine göre, kapının eşğine niyaz etmekle gönül indirip tevazu göstermek suretiyle canların tek tek ayaklarına niyaz edilmiş sayılır.

➤ **etek tutmak:** Görgü ceminde secdeden kalkan ve diz üstü yürüyerek sıra ile “pîr”in önüne gelen canlardan önde olanın “pîr”in dizine, yani iki eliyle dizinden tutup elleri üstüne niyaz ederek öylece beklemek.

➤ **eyvallah kapısına girmek:** Arakiye² giyen bir kişi önce (Hacıbektaş’taki) Hanbağı ve sonra da Dedebağı’nda bir süre hizmet eder; bu dervişlik andına hazırlıktır. Bu hizmete başladığında ona “Eyvallah kapısına girdi.” denir.

➤ **gönül abdesti almak:** “Sır suyu hizmeti” ile bütün canların “yol”un gizlerine vâkıf olup tüm gerçeklerin gönüllere doğması, kişinin Hakk’a ulaşma dileğinin kabul edilmesini ifade eder.

Bir tastaan halkadaki canlara birer yudum su içirmek suretiyle gerçekleştirilen “sır suyu hizmeti”, bütün canların biât ve ikrârlarının yenilenmesini, içlerindeki kini, kibri ve benlik duygusunu atıp “ben” yerine “biz” diyebilecek gönül güzelliğine ulaşmalarını sembolize eder. Sır suyu ile kişiye açılan sırlar toplumdan gizlenir, kişinin gönlünde “**sır**” olur (bk. Çağlayan: 2002: 18-20).

bk. gönülleri birlemek, gönül indirmek

➤ **gönülleri birlemek:** Âyin-i ceme gelen bütün canların Tanrı’yı insanda görerek, içlerindeki kini, kibri, benlik duygusunu atıp, kulluk haklarından vazgeçerek “ben” yerine “biz” diyebilecek gönül güzelliğine erişmesi hâlidir. bk. gönül abdesti almak, gönül indirmek

➤ **gönül indirmek:** Tanrı’yı insanda görerek her türlü kin ve dargınlığı unutup, kibir ve gururu atıp benlikten sıyrılmayı, alçak gönüllülüğü ifade eden bir deyimdir. bk. gönül abdesti almak, gönülleri birlemek

➤ **görgüden/görümünden geçmek:** Yılda bir kez yapılan “görgü cemi” ile kişinin bir yıllık hesabını vererek, kul hakkından kurtulup kendisi ile hesaplaşmasını, dargın olduğu kişilerle barışmasını, alacak-verecek işlerini düzenlemesini, kısacası gönül

² Dövme yün veya tiftikten yapılan külâh, takke. Bekyaşilerde ilk muhiplik aşamasında bir müddet arakiye giyilir, daha sonraki aşamada (dervişliğe geçişte) “dede” veya “dedebaba” tarafından tekbir edilen taç giyilir (Gülçiçek, 2004-III: 1190).

abdesti alarak gönlünü temizlemesini, Hakk'a yaklaşmasını ifade eder. bk. gönül abdesti almak, yıl abdesti almak

➤ **ihrama yatmak:** Müsahip erkânında yapılan bir hizmet.

Şöyle yapılır: Müsahip canların rehberi (kılavuz), yaşça büyük olan erkeği, başı kibleye dik gelecek şekilde, sağ yanı üstüne ve sağ kolu arkada kalmak üzere (sol elinin ayasını yüzünün altına yastık yaparak) yatırır. Bacısı, önündeki müsahibinin başına (tâcına), belindeki kemerbestine ve ayağına niyaz ettikten sonra aynı şekilde sağ yanı üstüne yatar ve sol elini müsahibinin omuzu üstüne koyar. Yaşça küçük olan erkek de eşinin başına ve kemerbestine niyaz ederek aynı şekilde eşinin arkasına yatar, sol kolunu eşinin omuzu üstüne atar. Diğer bacı da erkek müsahibinin başına, kemerbestine ve ayağına niyaz ettikten sonra arkasına aynı şekilde yatar. Rehber, dört canın üstünü "ihram" (kefen) beziyle örter. Rehber, kensisi de müsahiplerin ayak ucu tarafında (seccade dışında) dâra durur (Çağlayan, 2002: 39-40).

➤ **ikrar vermek:** İnanılıp, kabul edilen bir şeyi itiraf etmek anlamına gelen ikrar, Alevilik-Bektaşilikte bu anlamına bağlı olarak "Muhammed-Ali yolu"na girmeyi ifade eder.

➤ **koldan kopmak:** Evliya nazarında değer yitirme, "kapı/bâb"dan düşme demek olan bu deyim; dine, inanca, yola, kula karşı yapılan hatalı ve gelenek göreneklere aykırı davranışlardan dolayı bir canın pîr ve toplum tarafından cezalandırılarak toplumdan soyutlanmasını ifade eder (tecrit). bk. koldan kopan; krş. Düşkün

➤ **nasip almak:** bk. el almak

➤ **nefes etmek:** Alevilik-Bektaşilikte "dua etmek" demektir.

➤ **niyaz almak:** Yerlerinde oturan veya herhangi bir sebeple ayakta duran canların, niyaz etmeleri gerektiğinde, sağ el işaret parmaklarının ucunu öper gibi hafifçe dudaklarına dokundurarak "Hû"demeleri.

Her dua ve gülbank sonunda "pîr'in "Gerçeğe Hû!" diye bağlaması, nefes ve "dövazımam"³ söylenirken son dörtlükte şâirin mahlâsının söylenmesi sırasında niyaz alınır.

(Başka niyaz almalar için bk. Çağlayan, 2002: 188) krş. secde niyazı etmek

➤ **parmak çatmak:** Müsahip erkânında, meydana çıkan müsahip canların (bacı-kardeş) hutbe okunurken, büyük erkeğin küçük olanın eşiyle, küçük erkeğin de büyük olanın eşiyle olmak üzere, sağ ellerinin baş parmaklarını karşılıklı olarak birbirlerine bağlamaları ve hutbe süresince o vaziyette beklemelerini ifade eder.

➤ **secde niyazı etmek:** Cem âyini sırasında, hizmet sahibi ve "meydan"daki kişilerin, diz üstü gelip, yere koydukları sol ellerinin

³ Alevî-Bektaşî edebiyatında, "On İki İmam" ile diğer Alevî-Bektaşî ulularını konu alan nefesler.

üstüne sağ ellerinin parmaklarını koyarak sağ ellerinin işaret parmaklarının üstünü üç kez (Allah, Muhammed, Ali aşkı için) öpmeleri. krş. niyaz almak

➤ **sitem çektirmek**: Düşkün kaldırma erkânında veya cezalı olan bir canın görgüsü sırasında, cezalı cana “meydan”da çelik vurarak, ateşe bastırarak veya sözlü olarak paylayarak ceza vermek, acı çektirmektir.

➤ **tecellâ dolanmak/gezmek**: Âyin-i cemlerde tarikat namazı kılınırken, iki rekat arasında pîrden başlayarak halkadaki diğer canlarla görüşüp niyazlaşmak, demektir.

Tecellâ dolanmanın amacı, gönlü indirme (bk.), benliği atma, kin ve dargınlığı unutma ve Tanrı’yı insanda görerek ona niyaz etme, saygı göstermedir.

➤ **yıl abdesti almak**: Yılda bir kez yapılan “görgü cemi” ile kişinin bir yıllık hesabını yapıp kul hakkından kurtularak gönlünü temizlemesi, Hakk’a yaklaşmasıdır. bk. gönül abdesti almak

➤ **yüreği/gönlü paylaşmak**: Yüreğin dualanması ve En’am 118, Bakara 168-172, Mâide 87-88, Nahl 114, Mü’min 64, A’raf 31 âyetleri dayanak kılınarak yapılan lokma hizmetlerinde, “yüreği” tarafından pişirilip doğranmış ve bir kap içine konulmuş yürek-böbrek, müsahip ceminde sadece dört eşit parçaya bölünerek müsahiplere yedirilir. Diğer canlara ise, yürek-böbrek yerine elma doğranarak ikram edilir.

Bu iki hizmet sırasında yüreği paylaşılacak ve birbirine ikram etmekle, gönülleri birleyip benliği atarak alçak gönüllülükle kaynaşma amaçlanır. Ancak, bâtinî yönden yürek/gönül Hakk’ın “lâmekân” nazargâhı olduğu ve gönülde de “sır” bulunduğu için, görünürde kurbanın yüreğini paylaşan müsahip canlar, “Sır, dostla paylaşılır; dostun sırrı dostu âyandır, Tanrı dostuna Tanrı’nın sırrı açıktır.” düsturu gereğince, gerçekte gönülde tecelli eden “Tanrı sırrı”nı paylaşmış sayılırlar (bk. Çağlayan, 2002: 50-56).

1.2. Alevî-Bektaşî Kültürünün Giz/Sır İfadeli Kelime Dünyası

Alevî-Bektaşî kültüründe hemen hepsi Türkçe olan yukarıdaki zengin deyim kadrosunun yanında, anlamı sadece bu kültürün mensuplarınca bilinen, dolayısıyla başkalarınca sır/giz ifade eden birçok kelime de vardır. Biz, bir fikir vermesi bakımından büyük oranda Türkçe kökenli olup da büyük oranda “aktarma”lara dayalı bir kavramlaştırmayı örnekleyen bu kelime kadrosundan bir seçme liste sunuyoruz:

- **Akyazılı:** rakı ⁴
- **arı:** “Hakikati arayan”ın bir sembolü krş. bal
- **ayakçı:** Hem Mevlevî hem de Bektaşiler arasında kullanılan bir ifadedir. Yeni ikrar etmiş ve bu nedenle mütavazı hizmete verilmiş olanlar için kullanılır.
- **bacı sultan:** Mücerred Bektaşî dervişlik andı kabul edilmiş kadınlara verilen bir ad.
- **bal:** Arı ya da talibin aradığı “İlâhî hakikat”ın sembolü.
- **beş bacı:** Cem birleme hizmetinde, kendileri ve bütün bacılar adına iki rekâtlik tarikat namazını kılan, böylece Kırklar Cemi’nde bu hizmeti gördüğüne inanılan Hz. Havva, Hz. Meryem, Hz. Asiye, Hz. Hative, Hz. Fâtımâ’yı sembolize eden beş bayan. bk. cem birlemek krş. yirmi dört bacı
- **bezirgân:** Sözcük olarak “tüccar, satıcı” anlamına gelen bu sözcük, ilişkiden fayda görülecek “kâmil mürşid”i ya da sohbetinde mistik bilgelik mücevherleri saçan “ârif”i kastetmektedir.
- **can:** Özellikle “ikrar” töreninde nasip alan mürid için kullanılır. Tüm dervişler için de kullanılır.
- **carıcı:** Kırklar Cemi’nde Seydi’l-Ferrâş’ın görevine izafeten cem âyininde carı (süpürme) hizmetinin sahibi olan kimse. bk. “carı çalmak”
- **cenaze:** “Talip”ler abdest alarak iki rekât namaz kılarlar, buna “cenaze namazı” denir. Bu, “ölmeden önce ölüm”ü ifade eder ve şeriata duyulan yükümlülüklerden kurtarır.
- **çerağ:** “Mum” ya da “meş’ale”. Âyin-i Cem’de ruhun aydınlanması ve uyanıklığının bir sembolü olarak kullanılan çerağ. Bu sembol, Hz. Muhammed’in Tanrı’dan gelen ilk ışık olması anısmadır.
- **çerağcı:** Âyin-i Cem hizmetinde çerağları “uyarmak”la görevlendirilen kişi. Bu görevi genellikle “rehber” yapar, fakat bazen bu göreve özel bir kişi atanır.
- **çiğ:** Ham, henüz terbiye edilmemiş ve hazırlanmamış bir “can”ı, Hakk’ın deneyimsel bilgisini edinememiş olanı ifade eder.
- **dede:** Örgütlü Bektaşiler arasında bu, eskiden Hacibektaş’ta oturan şimdi Tiran’da bulunan “baş baba”nın unvanıdır. Aleviler arasında sıradan “baba” anlamına kullanılır.
- **delil:** Sözlük anlamı “rehber”, Bektaşî ritüelindeki kullanımı, “çerağ/çırağ”ların uyarıldığı çerağ yakıcı küçük mumdur. Delil veya çerağ, Tanrı’nın nurunu simgeler. Zaten, âyin-i ceme gelen canların muradı da, Hakk’ın nurunu görebilmek, Tanrı’ya ulaşabilmek, yani gerçeğe erebilmektir. bk. çerağ

⁴ Otman Baba abdalları tarafından kutb olarak tanınan İbrahim Sanî (Ö. 1478)’nin Bektaşiliğe “rakı”yı soktuğu için (bk. Öztelli, 1971: 411), ad aktarması yoluyla “rakı”ya “Akyazılı” denmiştir.

➤ **dem:** Bazen nefes, daha sık da, bir zamansal dönem anlamına gelir. Özellikle “pîr”in “ârifler” üzerindeki ruhanî etki ya da hüküm dönemine yapılan atıftır. “Şarap” ya da “rakı” anlamına da gelir. “Demlenmek” şarap içmek, “demli olmak” sarhoş olmak anlamındadır.

➤ **dolu:** Bir bardaktaki rakıya atıftır. Ayrıca Tanrı'nın deneyimsel bilgisine ulaşmış birisi, bir ârif için de kullanılır.

➤ **dört kapı:** Tasavvufta “şeriat”, “tarikât”, “marifet” ve “hakikat” şeklinde sıralanan dört makam veya dereceyi ifade eder. krş. kırk makam

➤ **düşkün/düşkünlük:** Alevî-Bektaşî inancına göre “büyük günah” sayılan, dine, inanca, yola, kula karşı yapılan hatalı ve gelenek göreneklere aykırı davranışlarından (cinayet, zina, livata, hırsızlık, suçsuz karısını boşama vb.) dolayı pîr ve toplum tarafından cezalandırılarak toplumdaki soyutlanan, âyinlere alınmayan can.

Düşkünlük suçunun derecesine göre, “düşkün” olan kişi “düşkün kaldırma erkânı” ile kaldırılabilir, yani tekrar tarikata kabul edilebilir.

➤ **erçiçeği:** Baba'nın kabul ettiği herhangi bir kişi ya da derviş.

➤ **Erenler Celladı:** Hacım/Balım Sultan için kullanılan bir unvan.

➤ **erenler demi:** Âyin-i cemdekilerin uyguladığı erkân ve muhabbet.

➤ **erkân:** Kelime anlamıyla, “kurallar, törenler ve ritüeller bütünü” anlamına gelen erkân, “âyin-i cem”, “tarikât ulularının koyduğu ilke, kural ve törenler bütünü”, “erkân çubuğu”, “ Kırklar Cemi'nde 12 İmam'ın yaptığı hizmetler” gibi anlamlara da gelir.

➤ **erkân çubuğu:** Hz. Muhammed'in Hudeybiye'de altında biât aldığı Semure (Sidre) ağacının, ki cennetteki tûğba ağacının yeryüzündeki şekli olduğuna inanılır, dalı olarak kabul edilen, Târık sûresinin (Târık: 1-4) anlamı gereğince kişilerin üzerinde Tanrı'nın koruyucu ve gözetleyici elini temsil eden Hz. Muhammed'in eli, dolayısıyla Tanrı'nın eli kabul edilen **12** tutam (100-110 cm) uzunluğunda, parmak kalınlığındaki çubuktur.

➤ **erköçeği/ köçek:** Nasip almış erkekler için dans ettiklerinde kullanılır. bk. köçek

➤ **eşik:** Bu, Ali olan kapının bir sembolüdür. Genellikle meydan kapısının üzerinde Hz. Muhammed'in şu hadisleri vardır: “Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır.” Bu nedenle eşik, mistik ışık ve bilgiye girişin bir sembolüdür.

➤ **gözcü:** Kırklar Cemi'ndeki İmâm Mûsâ-yı Kâzım'ın görevine izafeten cem âyininde düzenin sağlanması, hizmetlerin sırasıyla ve aksamadan icrasını sağlamak şeklindeki “gözcülük” görevini yapan kimse.

- **haberci:** Kırklar Cemi'nde Hz. İmam Muhammed Bâkır ve Cebrâil aleyhisselâmın görevlerine izafeten, pîrin emriyle cem âyinlerine çağrılacaklara cemi haber veren, habercilik hizmetini yürüten kişidir. bk. peyik
- **halka:** Alevî-Bektaşî toplantıları veya cem âyinlerinde canların "halka" veya ocak bulunan evlerde ise "hilâl" biçiminde, yüz yüze (cemâl cemâle) oturma biçimi.
- **hâl kardeşi (müsahip):** Alevî-Bektaşîler için kendileri gibi Alevî-Bektaşî olanlar söyledikleri bir deyim. Alevîlik-Bektaşîlikte esas itibariyle, iki Alevî-Bektaşî ailenin (karı ve kocanın) dünyada ve ahirette kardeş olmalarıdır. Amacı, "sen", "ben" kavramlarını silip "biz" ilkesini hayata geçirip sosyal ve toplumsal dayanışmayı sağlamak olan hâl veya yol kardeşliğinin temeli, Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin "müsahip"liğine dayanır. bk.. müsahip, yol kardeşi
- **iç gömlek:** Alevî-Bektaşî olmayıp da, Alevîlik-Bektaşîliğe ve bu yolun mensuplarına, iç gömleğin vücuda yakınlığından kinaye olarak, muhabbet duyan kimseler için kullanılan bir tâbirdir.
- **kadıncık ana:** Kırklar Cemi'nde Hz. Fâtıma'nın "sırsuyu hizmeti"ne izafeten, cem âyininde "sır suyu hizmeti"ni yürüten bacıdır. bk. sırsucu
- **kahveci:** Kırklar Cemi'nde Hz. Veysel Karanî'nin görevine izafeten, cem âyininde çay ve kahve ikramı hizmetini yürüten kişidir.
- **Kamber:** Kırklar Cemi'nde Hz. Kamber'in "sofracılık" hizmetine izafeten, cem âyininde "sofra hizmeti"ni yürüten kişidir. bk. sofracı
- **kara kazan:** Kırklar Cemi'nde Hz. İmam Aliyü'n-Nâkî'nin görevine izafeten, cem âyininde bu hizmeti yürüten, lokmanın pişirilip pay edilmesinden sorumlu olan kişidir.
- **kılavuz:** Yol gösterici, yardımcı anlamına gelen kılavuz, Alevîlik-Bektaşîlikte, ikrar verip "yol" giren kişiye, "yol"a daha önce girdiği için, yol ve erkânı öğreterek yardımcı olan kişidir. bk. rehber
- **kırk makam:** Dört kapı olarak ifade edilen (şeriat, tarikat, marifet, hakikat) tasavvuf mertebelerinin her birinde bulunan onar makamı ifade eder. krş. dört kapı
- **Kırklar:** Alevî-Bektaşî inancına göre, Tanrı'nın ruhları yarattığında yaratılan, her devir ve zamanda yeryüzünde bulduklarına inanılan **kırk ermiş kişiyi** ifade eder.
- **Kızıl Deli:** şarap⁵
- **koldan kopan:** bk. düşkün
- **lokma:** Alevîlik-Bektaşîlikte, "hamur" veya "lokma hamuru" diye bildiğimiz anlamında değil, cem âyini veya "muhabbet"

⁵ 16. yüzyıl Alevî-Bektaşî ulularından olup "Kızıl Deli" olarak da tanınan Seyyit Ali Sultan'ın (bk. Öztelli, 1971: 429) lâkâbı, ad aktarması yoluyla "şarap" anlamı kazanmıştır.

adı verilen toplantıların öncesi veya sonrasında topluca yenilen yemek anlamında kullanılır.

➤ **meydan:** Cem âyinde hizmetlerin yapıldığı, hiyerarşik düzene göre pîr/mürşit, hizmet sahipleri ve yaş sırasına sıralanan canların oluşturduğu halkanın ortasında kalan boşluktur.

➤ **meydancı:** Kırklar Cemi'nde Hz. Fazlı'nın görevine izafeten, cem evinin temizliğini yapan, tertip ve düzenini sağlayan kişidir.

➤ **müsahip:** bk. hâl kardeşi, yol kardeşi

➤ **naz niyaz:** Dem yemiş hizmetinin cem âyindeki adıdır.

➤ **pabuççu:** Kırklar Cemi'nde Hz. İmam Hasan Ali Askerî'nin görevine izafeten, cem evinin dış kapısından girenlerin pabuçlarını alan ve cem âyini sonunda teslim edilmek üzere koruma altına alan kişidir..

➤ **pervane:** Cem âyini sırasında, dışarda nöbet tutup dolaşan ve "meydan"a yabancıların girmesini engelleyen gözcü kişi. bk. yasavul

➤ **peyik:** bk. haberci.

➤ **pîr:** Kırklar Cemi'nde Hz. Ali'nin görevine izafeten, pîr postuna oturup cem âyini yürüten ve Muhammed-Ali soyundan gelen (seyyid) "dede"dir. Bk. dede

➤ **rehber:** bk. kılavuz

➤ **saka:** Kırklar Cemi'nde, "suculuk" görevini yapan Hz. Selmân-Pâk'a izafeten, cem âyinlerinde susayanlara su dağıtan kişidir. krş. sakka

➤ **sâkî:** Kırklar Cemi'nde Hz. Ali'nin "sâkîlik" görevine izafeten, cem âyinde "kevser şarabı" veya Kırklar Cemi'nde "üzüm suyu" (engül, engür) olarak kabul edilen "dem"i hazırlayıp sunan kişidir.

➤ **sakka:** Kırklar Cemi'nde Hz. İmam Hüseyin'in görevine izafeten, cem âyinde dualanmış "sakka suyu"nu dağıtan ve "halka"da postu olan kişidir.

➤ **seccâde:** Alevî-Bektaşî kültüründe, bilinen anlam ve şeklinden çok farklıdır. Buna göre, cem âyinde hizmetler yapılmaya başlamadan önce "meydan" a serilen ve üzerinde hizmetlerin görüldüğü "meydan" büyüklüğündeki bez veya dokuma sergidir ki, bir anlamda "Nuh'un gemisi"ni, bir anlamda da Hz. Mûsâ'nın Tanrı ile görüşmeye vardığında ayağının altına serilen "ateş deryası"ni simgeler. Seccâdenin üzerine temiz olarak çıkabilen kişinin, tüm belâ ve kötülüklerden kurtulacağına inanılır.

➤ **sır:** Gizli kalması gereken bilgi anlamına gelen sır, birçok tarikatta olduğu gibi, Alevîlik-Bektaşilikte de "yol"un mensuplarının bildiği özel bilgi veya "tarikât sırrı" anlamındadır.

Alevîlik-Bektaşilikte, hem "dede" ile "tâlîp" arasında, hem de Alevî-Bektaşî olmayanlara karşı saklanıp muhafaza edilen "sır/sırlar"

vardır. “Ser verilir, sır verilmez.” düsturu gereği, “yol”un bu gizli bilgileri, gizliliğini koruyarak gönülden gönüle aktarılır; yazılmaz ve söylenmez, sadece yaşanır.

➤ **sır sucu:** bk. kadıncık ana

➤ **sır suyu:** Kırklar Cemi’nde Hz. Fâtıma’nın dağıttığı suya izafeten, cem âyinlerinde bir hizmet şekli olarak Hz. Fâtıma’yı temsilen bir bacı tarafından dağıtılan, “yol”un gizlerinin tüm canlar tarafından gönülde hissedilmesini sağladığına inanılan dualanmış su.

➤ **sofracı:** bk. Kamber

➤ **şah:** Kelime anlamıyla, “padişah”, “devlet başkanı” veya Farsçadaki kullanımıyla, “İran padişahı” anlamına gelen bu kelime, Alevilik-Bektaşilikte, “Allah/Tanrı” anlamına gelir ve bu anlamda kullanılır. “Şahlar şahı” ifadesi de “Cenâb-ı Allah” demektir.

➤ **tâlip:** Kelime anlamına bağlı olarak, “yol” a girmek isteyen, girdikten sonra da “yol”un edep ve erkânına uygun davranmaya gayret gösteren kişidir.

➤ **tercüman:** Alevî-Bektaşî erkânında bir hizmete başlarken, hizmet sahibi kişinin okuduğu nesir veya manzum duadır.

➤ **teslim halkası:** Takanın Alevî-Bektaşî olduğunu gösteren, ortası delik, kulağa küpe gibi takılabilen ve 12 dilili (köşeli) mermerden özel olarak yapılmış halka.

“Mengüş” de denilen teslim halkası, tek olarak sadece bir kulağa takılır. Özellikle “mücerred” Bektaşilerce kullanılan bu teslim halkası, Yavuz Sultan Selim’e ait resimde de görülür. krş teslim taşı

➤ **teslim taşı:** Teslim halkası gibi, takanın Alevî-Bektaşî olduğunu gösteren, 12 dilili (köşeli) olup göğse takılan mermerden yapılmış bir taş eşya. Son zamanlarda “rozet” olarak yakaya takıldığını da görüyoruz.

➤ **tığ-ı bent:** Alevilik-Bektaşilikte, ikrar verip “yol” a girmek üzere hazırlanan kişinin boynuna veya beline bağlanan beyaz mendil veya kuşaktır. “Ölmeden önce ölünüz.” hadisinin gereği, “kefenlenme”yi sembolize eden bel veya boyundan bağlanma ile, kişi ölmeye hazırlanmış, ikrar verme ile de yeni bir hayata başlamış sayılır.

➤ **yasavul (pazvant, bekçi):** Kırklar Cemi’nde İmam Muhammed Mehdi’nin hizmetine izafeten, cem âyininde bu görevi üstlenen ve cem evine giriş çıkışları düzenleyen, yardımcıları ile birlikte cemde bulunan canların ev ve mallarını koruyan kişidir. bk. pervane

➤ **yirmi dört bacı:** Kerbelâ’da İmam Zeynel Âbidin’in etrafında pervâne gibi dönüp dua ederek İmam’ı Yezid askerinin şerrinden koruduğuna inanılan yirmi dört bacıdır Bunlar, Hz. Hüseyin’in yanında bulunan eşi, kızları, kız kardeşleri ve akrabası olan yirmi dört kadın ve kızdır. krş. beş bacı

Cem âyininde, Kerbelâ olayında Hz. İmam Zeynel Âbidin ve “yirmi dört baci”nın dert, tasa ve acılarının semah ile simgelenmesi demek olan Kerbelâ Semahı hizmeti sırasında seyyid veya derviş İmam Zeynel Âbidin’i, “beş baci” ise “yirmi dört baci”yi temsil eder (bk. Çağlayan, 2002: 67-68, 202).

➤ **yol**: Alevî-Bektaşî inanç ve ibadetlerinin tümünü ifade eder. Kurucularından dolayı “Muhammed-Ali Yolu” diye de bilinir.

➤ **yol kardeşi**: bk. hâl kardeşi, müsahip

2. Alevî-Bektaşî Kültüründe Sayı, Renk, Harf ve Hayvanların Gizi⁶

Alevî-Bektaşî kültürünün yaşandığı bir yer, topluluk veya etkinlikte ilk dikkati çeken şeyler **üçler, beşler, yediler, kırklar...** gibi birtakım sayılar ile **yeşil, kırmızı, beyaz** gibi birtakım renkler ve Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî’nin kucağındaki **aslan** ve **geyik** gibi hayvanlar olur. Alevî-Bektaşî kültürüne yabancı kimseler için “sır” veya “giz” olan bu sayı, renk, harf ve hayvanların bu kültürün mensuplarınca malûm olduğu ve bir “ortak dil” oluşturduğu açıktır. İşte bu bölümde de sırasıyla bunlar üzerinde durulacak, Alevî-Bektaşîlik “yol”unun sayı, renk, harf ve hayvanlarla oluşturulan gizler dünyasına bir ışık tutulacaktır.

2.1. Alevî-Bektaşî Kültüründe Sayıların Gizi ve Kutsal Sayılar

Üçler dü âlemde **birliğe** yetti
Beşler de anların dâmenin tuttu
Birlik lokmasını **Yediler** yuttu
Dâmeni pâk olan Pirlere de **birdir**
On dört Masum-ı Pâk, On İki İmam
On yedi Kemerbest cümlesi tamam
(İlhamî) (Gülçiçek, 2004-2: 789)
Hak Muhammed Ali kurdu bu yolu
Dört kapı, kırk makam, on iki erkân
Ziya verir âleme balkıyan nuru
Dört kapı, kırk makam, on iki erkân

⁶ Bu bölümdeki bilgi ve örnekler için büyük ölçüde Gülçiçek (2004-II: 788-796)’ten yararlanılmıştır.

(Kul Budala) (Gülççek, 2004-2: 790)

Alevî-Bektaşî ozanlarına ait yukarıdaki şiirlerde, bu kültürde özel anlamları olan sayılara yer verildiği görülmektedir. Bu sayılar, dışarıdan bakanların dikkatini çektiği gibi, ne anlama geldiği, neyi, neleri sembolize ettiği de merak konusu olur.

Alevî-Bektaşî ibadet veya cemlerinde “Bism-i Şah, Allah Allah...” diye başlanarak okunan gülbank/gülbenklerde⁷ “... **Üçlerin, Beşlerin, Yedilerin, On İki İmamların, On Dört Masum-ı Pâkların, On Yedi Kemerbestlerin, Kırkların,** cümle erenlerin, evliyaların hüsn ü himmetleri ve keremleri üzerimizde hazır ve nazır ola!...” denilerek, birtakım sayılarla sembolize edilen ululardan bahsedilir.

Öyle ki, Alevî-Bektaşî kültüründe sayıların bu gizi kendisini, Alevilik-Bektaşiliğin kutsal mekânlarının mimarisinde de gösterir. Zira, bu kutsal ziyaret yerleri, **dört** kapı **kırk** makam esasına veya evren ağacı adı verilen gökyüzündeki **on iki** burcu simgeleyen bir mimarî özelliğine sahiptir. Meselâ, başta Hacı Bektaş Dergâhı olmak üzere, birçok dergâh sekizgen bir mimarî üzerine kurulmuşken, Pir Sultan Abdal Dergâhı ve İstanbul’daki Şah Kulu Dergâhı evren ağacı esasına göre, yani ortada kalın bir sütun veya direğin etrafında **on iki** kol üzerine yapılmıştır (bk. SAB: 32) ki, bu, tesadüf değil, son derece bilinçli bir uygulamayı ifade eder.

Bu sebeple, Alevî-Bektaşî kültüründe önemli bir yer tutan ve bu kültüre yabancı kimselerce “giz/sır” olan sayılar ve simgeleri üzerinde durmak gerekiyor.

➤ **Bir:** Allah’ın birliğini (vahdeti) simgeler. Tasavvuf anlayışına göre, Allah nurunun bir tecellisi olan âlem, nasıl çokluk (kesret) içinde birliği (vahdeti) ifade ediyorsa, Alevilik-Bektaşilikte de Allah-Muhammed-Ali, diğer bir tanımla Allah-insan-evren üçlüsünün üçü bir, biri de üçtür. Alevî-Bektaşîlerin “Söz bir Allah bir, yol bir” deyişleri de buna başka bir örnektir.

➤ **İki:** İki ilkenin varlığını simgeler: Yaradan-yaratılan, ruh-beden, kadın-erkek, karı-koca, yer-gök, güneş-ay vb. Ayrıca iyi-kötü, doğru-yanlış, gece-gündüz, iki âlem ...gibi zıt varlık ve kavramları da simgeler. Tanrı’dan başka her şey çifttir, çift yaratılmıştır, inancı da halk arasında hâlâ yaşamaktadır.

➤ **Üç:** Allah-Muhammed-Ali, başka bir tanımla Allah-insan-evren üçlüsünü simgeler. Allah-Muhammed-Ali üçlemesi, Alevî-Bektaşî inancının temelini oluştururken, Hacı Bektaş Veli’nin “Eline, diline, beline sahip ol.” şeklindeki öğüdünde yer alan “el-dil-bel” üçlemesi de bu kültürün temel ahlâk kurallarını simgeler.

⁷ Gülbank/Gülbenk, Alevî-Bektaşî toplantı ve cem âyinlerinde, bütün canlar secedede iken, pir veya mürşidin yaptığı uzun duadır (Çağlayan, 2002: 179).

➤ **Dört:** Alevî-Bektaşî kültüründe “dört kapı” diye tabir olunan “şeriat, tarikat, marifet, hakikat”i simgeler.

Hak Muhammed Ali kurdu bu yolu

Dört kapı, kırk makam, on iki erkân (*Kul Budala*)

Dört sayısı ayrıca, dört temel unsuru (ateş, su, toprak, yel), dört peygamberi (Hz. Musa, Hz. Davut, Hz. İsa, Hz. Muhammed), dört kutsal kitabı (Tevrat, Zebur, İncil, Kur’an), dört büyük meleği (Cebrail, Mikâil, İsrail, Azrail), dört yönü (doğu, batı, kuzey, güney), dört mevsimi (ilkbahar, yaz, sonbahar, kış) ve dört dilimli “**Ethemî tac**”ı simgeler.

➤ **Beş:** “Âl-i Abâ” olarak bilinen ve Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’den oluşan Hz. Peygamber’in Ehl-i Beyt’ini simgeler. Ehl-i Beyt için ayrıca “Pençe-i Âli Aba” tâbiri kullanılır ki, Tanrı’nın kudret elini simgeleyen bir elin beş parmağı şeklinde ifade edilir. Beş parmaktan baş parmak Hz. Muhammed’i, şahadet parmağı Hz. Ali’yi, ortanca parmak Hz. Fâtıma’yı, yüzük parmağı Hz. Hasan’ı, serçe parmağı da Hz. Hüseyin’i simgeler.

Cem birleme hizmetinde, kendileri ve bütün bacılar adına iki rekâtlık tarikat namazını kılan, böylece Kırklar Cemi’nde bu hizmeti gördüğüne inanılan Hz. Havva, Hz. Meryem, Hz. Asiye, Hz. Hatice, Hz. Fâtımâ’yı sembolize eden “**beş baci**” da beş sayısı ile ilgilidir.

Beş sayısı beş ayrı evren veya âlemi, yani “lâhut” (Tanrı âlemi), “ceberut” (Tanrı’ya varmanın üçüncü basamağı), “melekut” (melekler ve ruhlar âlemi), “nasut” (insanlık âlemi) ve “misâl” (semboller âlemi) âlemleriyle de ilgilidir (Gülçiçek, 2004-II: 790).

➤ **Altı:** Altı yön (sağ, sol, ön, arka, alt, üst) ile “Hz. Allah-Hz. Muhammed-Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin” altılısını simgeler. Kudret ve olgunluğun simgesi olarak altı köşeli bal peteği de altı sayısının sırrı ile ilgili görülür.

➤ **Yedi:** Alevîlik-Bektaşilikte öncelikle, Hz. Muhammed ile eşi Hz. Hatice, kızı Fâtıma, damadı Hz. Ali, torunları Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Selman-ı Farisî’den oluşan “**Yediler**”i simgeler.

Ayrıca, Hz. İmam Musa Kâzım’a kadar olan yedi imama da “Yediler” veya “Yedi İmamlar”ı, Alevî-Bektaşî edebiyatında önemli yerleri olan “yedi ulu ozan”ı (Nesimî, Hatayî, Fuzûlî, Yeminî, Viranî, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet), yedi erkânı (pîr, rehber, mürşid, iki musahip ve eşleri), yedi sıfat veya vücut organını (göz, kulak, boyun, el, bel, ayak), haftanın yedi gününü de simgeler (Daha geniş bilgi için bk. Gülçiçek, 2004-II: 791).

➤ **Sekiz:** Arınmış, günahsız ruhların varacağı cenneti, yani “sekiz uçmak”ı simgeler.

➤ **Dokuz:** Hz. Âdem’in tecelli ettiğine inanıldığı “aded-i kül” veya “tüm sayı”sını, “dokuz kat gök”ü (yedi kat gök+ arş ile kürsi) ve “dokuz ata”yı ifade eder.

➤ **On:** Olgunluğun, yetkinliğin simgesi olan on sayısı, Alevilik-Bektaşilikte dört kapının **onar makamını** da simgeler.

➤ **On İki:** Alevilik-Bektaşilikte en önemli sayılardan biri olan **on iki**, en başta “yol”un altın zinciri olan **“on iki imamı”** (İmam Ali, İmam Hasan, İmam Hüseyin, İmam Zeynel Âbidin, İmam Muhammed Bâkır, İmam Cafer-i Sâdık, İmam Musa Kâzım, İmam Hulk-ı Rıza, İmam Muhammed Tâkî, İmam Aliyyü'n-Nâkî, İmam Hasan el-Askerî, İmam Muhammed Mehdî), cem âyinindeki “on iki hizmet” ile “on iki postu”, on iki dilimli “Hüseyini/Haydarî tac”ı, kâmil insanın ifadesi olan “ney”deki on iki deliği, yılın “on iki ayı”nı, “on iki burç”u simgeler.

➤ **On Dört:** İmamların, çocuk yaşta şehit edilen “on dört mâsum-ı pâk” olarak da bilinen erkek çocuklarını simgeler. Büyük bir bölümü Kerbelâ’da şehit edilmiştir.

➤ **On Yedi:** Hz. Ali’nin kemer (kılıç) bağladığı ve çoğunluğu Sıffiyın savaşında şehit düşen on yedi ulu kişiyi simgeler. “On yedi kemerbest” diye bilinirler.

➤ **Yirmi Dört:** Kerbelâ’da İmam Zeynel Âbidin’in etrafında pervâne gibi dönüp dua ederek İmam’ı Yezid askerinin şerrinden koruduğuna inanılan, Hz. Hüseyin’in yanında bulunan eşi, kızları, kız kardeşleri ve akrabasından oluşan **“yirmi dört bacı”**’yı simgeler.

➤ **Kırk:** Hz. Ali birlikte Kırklar Cemi’nde bir araya gelen kırk ulu kişiyi simgeler. Bunlar, Tanrı’nın ruhları yarattığında yaratılan, her devir ve zamanda yeryüzünde bulduklarına inanılan **kırk ermişlerdir**. Kırk sayısı ayrıca “dört kapı”ya bağlı “kırk makamı” da simgeler.

➤ **Yetmiş İki:** “Yetmiş iki Kerbelâ şehidi”ni, kıyamet gününe yakın Müslümanların ayrılacağı “yetmiş iki fırkayı”, dünyada bulunan “yetmiş iki milleti” simgeler.

➤ **Üç Yüz Altmış:** Alevi-Bektaşilerin “Serçeşmesi” Hünkâr Hacı Bektaş Veli’nin icazet verdiğiğine inanılan “üç yüz altmış dervişi/halifeyi” simgeler.

➤ **Bin Bir:** Balım Sultan’ın bin bir halifesini simgeler.

➤ **On Sekiz Bin:** Altı bini bitkilere, altı bini hayvanlara, altı bini insanlara ait olan, birbirinden ayrı olmayan ve Tanrı ile kuşatılan “on sekiz bin âlemi” simgeler.

➤ **Doksan Bin:** Pîr-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî’nin halifeleri olan “Horasan Erenleri”ni, “Türkistan Pîrleri”ni simgeler.

➤ **Yüz Yirmi Dört Bin:** Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar gelmiş olduğuna inanılan yüz yirmi dört bin peygamberi simgeler:

*İlâhî Mustafa Murtaza hakkı
İnsan-ı kâminden ayırma bizi
Yüz yirmi dört bin enbiya hakkı
İnsan-ı kâminden ayırma bizi (Sıdkı)*

(Gülçiçek, 2004-II: 793)

2.2. Alevî-Bektaşî Kültüründe Renklerin Gizi ve Renk Simgeçiliği

Alevî-Bektaşî kültüründe renklerin de özel anlamları vardır. Bu cümleden olarak, **beyaz** Hz. Muhammed'e, **kırmızı** Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'e, **açık yeşil** ve **sarı** Hz. Hasan'a, **pembe** ve **yeşil** Hz. Hüseyin'e, **kara/siyah** ise Hz. Fâtıma'ya yakıştırılır. Kırsal kesimde yaşayan Alevî-Bektaşî kadın veya kızlarının baş örtülerinin rengi de bu açıdan ayrı bir önem arz eder. Meselâ; **yeşil baş örtüsü** kadının ehlibeyt soyundan geldiğini işaret ederken, **kırmızı baş örtüsü** kadının evli olduğunu, **siyah baş örtüsü** ise yas ve olgunluğu simgeler.

Türk kültüründe yönlerin renklerle ifade edilmesi özelliğinin Alevî-Bektaşî kültüründe de bilinip yaşatıldığına tanık oluruz. Buna göre.: **mavi** doğunun, **ak** batının (Akdeniz), **kızıl** güneyin (Kızıl Deniz), **kara** kuzeyin (Karadeniz) ifadesidir. Bu anlamda, eski Şaman inancına göre dört tanrının "**Gökhan**", "**Akhan**", "**Kızılhan**" ve "**Karahan**"ın renklerle ifade edilmiş olması ve Alevî-Bektaşilerce bilinmesi de ayrıca anlamlıdır (bk. Gülçiçek-II: 790).

2.3. Alevî-Bektaşî Kültüründe Harflerin Gizi ve Harf Simgeçiliği

Tamamen harf gizemciliğine dayanan ve esasları Esterâbâdlı Fazlullah tarafından kurulan Hurûfilîğin etki ve izlerine Alevîlik-Bektaşilikte de rastlıyoruz.

Hurûfilîğe göre, Mutlak Varlık olan Tanrı, kendini görmek ve göstermek isteyince ilk önce kelâm (söz) şeklinde tecelli etmiş, harflerle ortaya çıkmıştır. Kâinat, Mutlak Varlık'ın zuhurundan ibaret olduğuna göre, varlığın zuhuru sesledir. Sesin kemâli söz veya kelâmdır. Sesin ve sözün de aslı harftir. Hurûfilere göre Tanrı'nın özü Kur'an alfabesindeki harflerin seslendirilmesinde apaçık görülür. Ezelî kudret, kemâl ve celâlini insan çehresinde göstermiştir. Dolayısıyla Kur'an/Arap alfabesindeki yirmi sekiz harf ile Farsçada ilâve edilen dört harfle toplam otuz ikiye ulaşan harfi, insan yüzünde görmek mümkündür. Yani insanın yüzünde Allah'ın adı yazılıdır. Burun Arap alfabesindeki "elif", burnun iki yanı "lâm", gözler "he" harfi ile sembollenir, bunlar yan yana gelirse Arapçadaki yazılışıyla "Allah" adını oluşturmuş olur (Geniş bilgi için bk. Tökel, 2003: 53-57; Gülçiçek, 2004-II: 794; Gülçiçek, 2004-III: 1231-1234).

Alevîlik-Bektaşilikte de, kemâle ermiş insanın yüzü (cemâli) didâr-ı Hakk'tır. Tıpkı Mihrabi'nin şu dörtlüğünde olduğu gibi:

*Kur'anîdir sözüümüz
Rahmanîdir yüzümüz
Hakk'ı görür gözümüz
Aldanmayız hayale (Gülçiçek, 2004-II: 794)*

Alevilik-Bektaşilikte, Hacı Bektaş Veli'ye ait "Eline, diline, beline sahip ol!" sözü, önemli bir düsturdur. Bu düsturda geçen "el" in /e/si (elif), "dil" in /d/si (dal), "bel" in /b/si (be) Arap dili ve yazı sistemine göre sırasıyla bitleştirilirse, "edeb" kelimesini meydana getirir. Dolayısıyla, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî'ye ait bu sözde "edeb" kavramı/kelimesi şifrelenmiş sayılır ki, doğrudan doğruya Hurûfilikteki harf simgeçiliği ile ilgilidir.

2.4. Alevî-Bektaşî Kültüründe Hayvanların Gizi

➤ **Arslan:** Alevî-Bektaşî kültüründe, yiğitlik, mertlik ve cesaret timsali Hz. Ali'nin mâhlası olur ve onun yiğitlik ve mertliğini simgeler. Türkçenin "**Arslan**", Arapçada "**Haydar**", Farsçada "**Şir**" veya "**Şir-i Yezdan**" olur.

➤ **Güvercin:** Alevî-Bektaşî kültüründe, barışın ve mazlumun simgesidir. Bilindiği gibi, "İncinsen de incinme.", "Düşmanın bile insan olduğunu unutma." diyen Hacı Bektaş Veli'nin, bir barış elçisi gibi, Anadolu'ya "**güvercin donunda**" geldiğine inanılır.

➤ **Turna:** Türk kültüründe, özellikle Halk Müziğimiz ve Halk Edebiyatımızda çok önemli bir yeri olan bu göçmen kuş, halk inançları içerisinde uzun yaşamın, bereket ve refahın simgesi olurken, Alevî-Bektaşî kültüründe de bu önem ve özelliklerini yanında, Hazret-i Şah'ın avazı (sesi) olma, Hoca Ahmet Yesevî donunda görünme, Hz. Ali'den ve Hacı Bektaş Veli'den haber getirme gibi olağanüstülükler yüklenen bir hayvan, kuştur. Bunu Alevî-Bektaşî kültürünün en önemli ritüellerinden olan semah törenlerinde de görürüz. Semah dönen canların bu dönüşü turna dönüşünden mülhemdir.

Hazret-i Şah'ın avazı /Turna derler bir kuştadır (Pir Sultan Abdal)

Turnalar Hicaz'dan sökün eyledi /Muhammed Mehdi'yi yakın eyledi

Hakikat ehlini memnun eyledi / Eğlen turnam eğlen, Ali misin sen

Yoksa Hacı Bektaş Veli misin sen (İlhamî) (Gülçiçek,
2004-II: 795)

➤ **Geyik:** Hacı Bektaş-ı Veli'ye ait heykellerde aslanla birlikte yer alan geyik, sulak yerlerde yaşayıp kirli yerlerden atlayarak geçtiği ve pislige, yani mecazen kötülöklere bulaşmadığı, suyla arındığı ve arıtıldığı için günahlardan arınmanın simgesi olur. Genel anlamda da yenileşmenin, uzun yaşamın, yumuşaklığın, barışın, masumiyetin de simgesi olan geyik, kötülüğün ve günahkârlığın simgesi olan zehirli yılanların da düşmanıdır.

Alevilik-Bektaşilikte, Abdal Musa Sultan'ın yedi ulu şairden biri olan Kaygusuz Abdal'a "**geyik donu**"nda görüldüğüne inanılması da, bu cümledendir.

Hacı Bektaş-ı Veli heykellerinde Hünkâr'ın bir kolunda aslanın, diğerkolunda da geyiğin yer alması da, birbirinin zıddı ve düşmanı olan iki hayvanı barıştırıp bir araya getirmek suretiyle, insanlara sevgi, hoşgörü ve barışın telkin edilmek istendiğine yorulur.

➤ **Tavşan:** Eski Türk inancında, özellikle Şaman geleneklerinde tavşan, kutlu bir hayvan sayıldığı için eti yenilmez ve avlanmazdı. Şaman geleneklerinde totem kabul edilen tavşan, Alevî-Bektaşilerce de eti yenilmeyen bir hayvandır. Ancak, kutlu bir hayvan olarak görülmeyip tam tersine, Muaviye'nin kedisi olarak nitelenip uğursuzluğun simgesi sayılır.

3. Sonuç:

"Sır" kelimesini açıklarken de belirttiğimiz gibi, birçok tarikatta olduğu gibi, Alevilik-Bektaşilikte de "yol"un mensuplarının bildiği özel bilgi veya "tarikat sırrı" anlamında hem "dede" ile "tâlip" arasında, hem de söz konusu toplulukça Alevî-Bektaşî olmayanlara karşı saklanıp muhafaza edilen birçok "sır/giz" vardır. "Ser verilir, sır verilmez." düsturu gereği, "yol"un bu gizli bilgileri, gizliliğini koruyarak gönülden gönüle aktarılır; yazılmaz ve söylenmez, sadece yaşanır. Dolayısıyla, Alevî-Bektaşî Türk topluluğunun çok rahatlıkla gizli dil sınırları içerisinde değerlendirilebilecek kavram, kelime, deyim ve semboller dünyası olduğuna hükmedilebilir. Şüphesiz bu kelime, terim ve semboller tarikat veya tasavvuf kültürü içinde değerlendirilebilir. Zira, "Ünlü mutasavvıf Kuşeyrî, Risâle ismiyle tanınan eserinde; herhangi bir ilim dalına, mesleğe ve san'ata mensûb olan kişilerin, çalışma alanlarıyla ilgili hususları birbirine anlatmak için kendilerine özgü birtakım terimler kullandıklarını, bu cümleden olmak üzere sûfilerin de tasavvufî bilgileri ve hâlleri yekdiğerine aktarmak için aralarında müşterek bir dil kullandıklarını, kendilerine özgü bilgi ve hâllerin yabancılar

tarafından öğrenilmesini kısındıklarından, bu hususları onlardan saklamak maksadıyla anlamları açık olmayan birtakım terimler kullandıklarını ifade eder.” (Uludağ, 1995: 5)

Biz de bu düşüncelere katılıyoruz. Elbette, Alevilik-Bektaşılık “yol” veya kültürünün diğer tasavvuf okullarıyla birleşen kelime veya terimleri az değildir. Ancak, konuya biraz dikkatli bakılınca görülecektir ki, bu İslâm tasavvufunun ortak kavram ve terimlerinin çok normal olan ortaklığına rağmen, tarih boyunca ibadet ve dualarında Türkçeye ayrı bir yer ve önem vermiş olan Alevî-Bektaşiler, diğer tarikatlarda bulunmayan, kendilerine özgü birçok deyim, kelime/terimi Türkçeden türetip kullanmış ve kullanmaktadırlar. Bu anlamda, yukarıda verdiğimiz 50’ye yakın deyim’in Türkçe kelimelerden kurulması, 70’e yakın basit veya birleşik kelimenin de yine Türkçenin kavramlaştırma yollarından olan “deyim aktarması” (arı, bal, bezirgân, erçipeği, Erenler Cellâdı, iç gömlek, pervane, şah...vb.) ve “ad aktarması” (Akyazılı, Kızıl Deli, Kamber, kara kazan, lokma... vb.) yoluyla oluşturulmuş olması dikkati çekmektedir.

Biz, çalışmamızda seçme bir listeyi sunarak Alevî-Bektaşî erkânındaki bu Türkçeyi tercih edişe ve Türkçe hâkimiyetine bilhassa dikkati çekmek istedik. Tabi ki, bu Türkçe kelime ve deyimlerin sadece Alevî-Bektaşî kültürüne mensup vatandaşlarımızca bilinip kullanılmasının da bir “gizli dil” teşkil ettiğini göz ardı etmeden dikkatlere sunmaya çalıştık.

Alevî-Bektaşî kültüründe belli birtakım renk, sayı, hayvan ve harflerin gizi, yani birtakım kavramların simgesi olarak kullanılması da oldukça dikkat çekicidir.

Necip Âsım (Yazıksız), yazarı meçhul bir yazmaya dayalı olarak hazırladığı “Bektaşî İlmihali” adlı çalışmasında; “... Kitapçığa ‘Bektaşî İlmihali’ adını ben verdim. Böylece ‘**Bektaşî sırrı**’ denilen **ünlü giz**’in bir kesimi artık açıklandı. Daha kalan varsa bir gün o da anlaşılır. Aslında, bundan böyle sır saklamak olanağı kaldı mı?” (Birdoğan, 1996: 14) diyor. Aynı düşünce ve amaçla biz de, küçük bir Alevilik-Bektaşılık terimleri sözlüğü olan bu bildirimizle, yüzyıllarca sırlar dünyasına gömülmüş, öz be öz bizim/Türk olan Alevî-Bektaşî kültürüne söz varlığı ve semboller dünyasından bir pencere açmaya çalıştık. Başarabilmişsek, ne mutlu bize!...

TARANAN VE YARARLANILAN KAYNAKLAR

Birdoğan, Nejat (1996); Alevi Kaynakları-1, İstanbul: Kaynak Yay.
Cebecioğlu, Ethem (1997); Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,
Ankara: Rehber Yay.
Çağlayan, Alper (2002); Çubuk Yöresinde Erkân, Ankara: Gazi

- Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay.
- Eröz, Mehmet (1990); Türkiye'de Alevilik ve Bektaşılık, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Gülçiçek, Ali Duran (2004); Her Yönüyle Alevilik (Bektaşılık, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar, C. I-II-III, Köln: Ethnographia Anatolica Yay.
- Günşen, Ahmet (2004); "Kırşehir, Hacibektaş, Kaman ve Keskin Yöresi Abdallarının Gizli Dilleri: Teberce", V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, C. I, Ankara: TDK Yay., s. 1315- 1343.
- John Kingsley Birge (1991); Bektaşılık Tarihi, Çev.: Reha Çamuroğlu, İstanbul: ANT Yay.
- Köksal, M. Fatih (2005); "Eski Şiirimizin Kuş Dili Şairleri", Türk Edebiyatı, S.: 375, s. 45-48.
- Kurnaz, Cemâl- Tatcı, Mustafa (2001); Türk Edebiyatında Şathiyye, Ankara: Akçağ Yay.
- Öz, Baki (1997); Bektaşılık Nedir?, İstanbul: Der Yay.
- Öztelli, Cahit (1971); Pir Sultan Abdal (Bütün Şiirleri), Milliyet Yay.
- Salcı, Vahit Lutfi (1940); Gizli Türk Halk Musikisi ve Türk Musikisinde (Armoni) Meseleleri, İstanbul: Nümune Matbaası.
- Salcı, Vahit Lutfi (1941); Gizli Türk Dinî Oyunları, İstanbul: Nümune Matbaası.
- Sezgin, Abdülkadir (1991); Hacı Bektaş Veli ve Bektaşılık, İstanbul: Sezgin Neşriyat .
- Sorularla Alevilik-Bektaşılık (2004), Hacibektaş Belediyesi Yay. (SAB)
- Tökel, Dursun Ali (2003); Divan Şiirinde Harf Simgeciliği, Ankara: Hece Yay.
- Tur, Seyit Derviş (2002); Erkânname (Aleviliğin İslâm'da Yeri ve Alevi Erkânları), İstanbul: Can Yay.
- Uluçay, Ömer (1993); Alevilik Budur, Adana.
- Uludağ, Süleyman (1995); Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Marifet Yay.